

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกร กรณีศึกษาสมาชิกเกษตรกรภาคอีสาน(สกอ.) จังหวัดมหาสารคาม มีการดำเนินตามกระบวนการ ขั้นตอน และวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประวัติ ความเป็นมา และสภาพทั่วไปของสมาชิกเกษตรกรภาคอีสาน จังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวของสมาชิกเกษตรกรภาคอีสาน จังหวัดมหาสารคาม
3. เพื่อให้ได้ข้อมูลที่จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการปรับเปลี่ยนบทบาทขององค์กรของรัฐและองค์กรเอกชนให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเกษตรกรภาคอีสานในอนาคต

รูปแบบการวิจัย

ผู้ศึกษาวิจัยได้กำหนดกระบวนการ และขั้นตอนการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลัก โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม(Participatory Observation) การใช้ข้อมูลทุติยภูมิ(Secondary Data) การค้นคว้าจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง(Semi-Structure Interviewing) กับผู้รู้ (Key Informants) และการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างกับตัวแทนหรือแกนนำกลุ่มสมาชิกเกษตรกรภาคอีสาน (สกอ.)เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ศึกษาให้เห็นถึงขบวนการเคลื่อนไหวของ สกอ.

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ตลอดจนการใช้ข้อมูลทุติยภูมิ โดยการค้นคว้าจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง สำหรับแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง สร้างขึ้นเป็น 4 แบบ เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์แต่ละกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

1. แบบสัมภาษณ์ผู้รู้ที่มีความรู้และเข้าใจการดำเนินงานของ สกอ. จัดทำเป็น 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูล

ส่วนที่ 2 ศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนและ สกอ. สภาพทั่วไป สภาพเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ

2. แบบสัมภาษณ์ผู้รู้ที่เป็นข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐ จัดทำเป็น 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูล

ส่วนที่ 2 ศึกษาถึงบทบาทหน่วยงานภาครัฐ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในเรื่องการประสานงาน การจัดโครงสร้างหน่วยงานภาครัฐ ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวยของเกษตรกร การเข้าไปมีส่วนร่วมในสกอ. การให้การสนับสนุนและการแก้ไขปัญหาของเกษตรกร

3. แบบสัมภาษณ์ผู้รู้ที่เป็นเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน จัดทำเป็น 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูล

ส่วนที่ 2 ศึกษาถึงบทบาทหน่วยงานขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน ในเรื่องการประสานงานการเข้าไปมีส่วนร่วมใน สกอ. การให้การสนับสนุนและการแก้ไขปัญหาของเกษตรกร

4. แบบสัมภาษณ์ตัวแทน หรือแกนนำของ สกอ. จัดทำเป็น 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูล

ส่วนที่ 2 ศึกษาถึงบทบาทและความคิดเห็นของแกนนำต่อขบวนการเคลื่อนไหวยของ สกอ. ในเรื่องกลไกการสร้างความเสมอภาค/การยอมรับการสร้างกฎเกณฑ์ร่วมในการเคลื่อนไหวย การมีส่วนร่วมของสมาชิก สกอ. การร่วมรับผลประโยชน์

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพแยกข้อมูลเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ 1 ข้อมูลของชุมชน และสมาชิกเกษตรภาคอีสาน อันได้แก่ ประวัติความเป็นมาของชุมชนที่ตั้ง สกอ. และข้อมูลทั่วไป สภาพทางกายภาพ เช่น ลักษณะภูมิประเทศ การตั้งบ้านเรือน ระบบโครงสร้างของชุมชน ลักษณะอาชีพ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน/สกอ. นำข้อมูลเหล่านี้มาวิเคราะห์เพื่อหาลักษณะความสัมพันธ์กับขบวนการเคลื่อนไหวของสมาชิกเกษตรภาคอีสาน

ประเภทที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของหน่วยงาน และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวของ สกอ.

ประเภทที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของหน่วยงาน และเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสานที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวของ สกอ.

ประเภทที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับกฎหมาย และนโยบายของรัฐที่เป็นผลต่อขบวนการเคลื่อนไหวของ สกอ.

ประเภทที่ 5 ข้อมูลระดับตัวแทน หรือแกนนำ/สมาชิก ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวของ สกอ.

เมื่อรวบรวมข้อมูลทุกประเภทแล้ว นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ภายใต้บริบทของสังคม/สกอ. ในลักษณะองค์รวม (Holistic) แล้วนำข้อมูลมาแจกพร้อมทั้งตีความเพื่อสร้างข้อสรุปแล้วนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) ประกอบด้วยการบรรยาย ตาราง กราฟ แผนที่ และแผนภูมิ โดยแยกนำเสนอเป็นบทเพื่อตอบคำถามการวิจัยตามกรอบแนวคิดในการวิจัย

การอภิปรายผล

เนื่องจากการวิจัยเรื่อง ขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกร : ศึกษาเฉพาะกรณีสมาชิกเกษตรภาคอีสาน จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและสภาพทั่วไปของสมาชิกเกษตรภาคอีสาน จังหวัดมหาสารคาม และเพื่อศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวของสมาชิกเกษตรภาคอีสาน จังหวัดมหาสารคาม จึงได้อภิปรายผล เพื่อตอบวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาและสภาพทั่วไปของสมาชิชาเกษตรกรภาคอีสาน จังหวัด

มหาสารคาม

การรวมตัวของ สกอ.เกิดขึ้นเนื่องจากมีปัญหาพื้นฐานและความเดือดร้อนของเกษตรกรตามพื้นที่ต่างเพื่อเคลื่อนไหวกดดันต่อรัฐบาลโดยวิธีชุมนุมเดินขบวนเรียกร้องให้แก้ไขปัญหาของตนเอง นำปัญหาเสนอต่อสาธารณะ ซึ่งเรียกว่าประชาธิปไตยทางตรง ทั้งนี้ อยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายรัฐธรรมนูญ การรวมตัวของ สกอ. เริ่มมาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2535 เป็นต้นมา ได้ผลักดันแก้ไขปัญหา เช่น ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ปัญหาราคาสูกร ปัญหาที่ดินทำกิน โครงการของรัฐที่ล้มเหลว ได้แก่ โครงการหม่อมใหม่ โครงการไผ่ตง โครงการอีสานเขียว ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาเรื่องเขื่อน และกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม

ซึ่งปัญหาต่างๆเหล่านี้ รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาระหว่างคณะกรรมการภาคร่วม ระหว่างรัฐบาล กับสมาชิชาเกษตรกรภาคอีสาน ในจังหวัด มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน และมีหัวหน้าส่วนราชการเป็นประธาน มีตัวแทนของเกษตรกรตามกลุ่มปัญหาในพื้นที่ต่าง ๆ เป็นกรรมการ ทั้งนี้ เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งบางปัญหาก็ได้รับการแก้ไข บางปัญหาอยู่ระหว่างดำเนินการ และบางปัญหาดูขัดแย้งจากกฎหมายของรัฐ เช่น ปัญหาที่ดินทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ หรือที่ดินทำกินในเขตที่สาธารณะ เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นายสมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ (2544) พบว่า เกษตรที่เข้ามารวมกลุ่มพลังกดดันทาง สังคม เพื่อแก้ไขปัญหา ในกรณีของ สกอ. เป็นข้อบกพร่องทางนโยบายของรัฐ ที่ไม่ตอบสนองต่อความต้องการของเกษตรกรได้ และเป็นความชอบธรรมของประชาชนทุกกลุ่ม ที่จะรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มพลังกดดันทางสังคม ให้รัฐบาลตอบสนองต่อความต้องการของตนเอง เป็นวิถีทางประชาธิปไตย

นายสมัย โสดา (2544) แกนนำ สกอ. จังหวัดมหาสารคามกล่าวว่า การที่พวกตนออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องต่อรัฐบาล เพราะความเดือดร้อนไม่มีทางออกอย่างอื่น การร้องเรียนต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตามระบบของราชการ ไม่เป็นผลสำเร็จ จึงต้องออกมาเดินขบวนจากการสัมภาษณ์นายอวยชัย วัฒนา (2544) ประธานสมาชิชาเกษตรกรภาคอีสาน หรือ สกอ. พบว่า หากรัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐแก้ไขปัญหามาตามขั้นตอนจะไม่มีการรวมกลุ่มเดินขบวนของเกษตรกร แต่ที่เกิดการเคลื่อนไหว เพราะเป็นแนวทางสุดท้ายที่ต้องการให้รัฐบาลสนใจปัญหาของเกษตรกร

นอกจากนี้ จากการศึกษาของ ประภาส ปิ่นตอกแต่ง (2541:บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องการเมืองในท้องถิ่น 99 วันของสมาชิชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุม

ประท้วงในสังคมไทย เพื่อศึกษาบริบทแวดล้อมในเชิงโครงสร้างของสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของไทยรวมทั้งสภาพแวดล้อมด้านนิเวศน์ในปัจจุบัน ที่เป็นเงื่อนไขเชื้อให้เกิดขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม พบว่าวิธีการแก้ไขปัญหของสมัชชาคนจน คือการเดินขบวน หรือการชุมนุมอย่างสันติ

สอดคล้องกับ สุภาวดี บุญเจือ (2543 : 41) ซึ่งได้ศึกษาการเกิดและวิวัฒนาการขององค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน พบว่า มีปัจจัย และเงื่อนไขที่มีผลอำนวยและไม่มีผลต่อการเกิดองค์กรชาวบ้าน คือ

1) ปัจจัยพื้นฐาน ประกอบด้วยปัจจัยภายนอกและภายในชุมชน ซึ่งปัจจัยภายนอกคือ หน่วยงาน และเจ้าหน้าที่ทำงานที่ได้เข้าใจแนวทางการพัฒนา ทำให้นำไปสู่การสร้างองค์กรประชาชน และสามารถเป็นตัวเชื่อมประสานผู้นำภายใน และคิงทรัพยากรภายนอกมาช่วยอำนวยความสะดวกในการเสริมสร้างองค์กรประชาชนได้ ปัจจัยภายในที่สำคัญ คือ กลุ่ม และผู้นำชุมชน

2) เงื่อนไขภายนอก ได้แก่ นโยบายรัฐ ที่จะสนับสนุนให้องค์กรได้เกิดขึ้นและพัฒนาต่อไป ทำให้ได้รับการยอมรับสถานภาพจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้และช่วยเสริมสร้างบทบาทการทำงานขององค์กรชาวบ้านได้

นอกจากนี้ ธีรรัตน์ มิตรประสาธ (2539:บทคัดย่อ) ก็ได้ทำการศึกษาก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน ศึกษาเฉพาะกรณีประชาชนประมงพื้นบ้านอำเภอสิเกา จังหวัดตรัง ได้ทำการศึกษา 3 หมู่บ้าน คือ บ้านหัวหิน บ้านบางค้ำควา และบ้านแหลมมะขาม พบว่าลักษณะของกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชน เกิดขึ้นจากที่ประชุมมีการตระหนักในสภาพปัญหาทั้งในส่วนที่เป็นปัญหาของชุมชนเอง และปัญหาที่เกิดจากโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองของประชาชน และเป็นปัจจัยที่มีความจำเป็นต่อการก่อตัวขององค์กรประชาชน แต่ความตระหนักในประเด็นปัญหาดังกล่าวจะสามารถทำให้องค์กรประชาชนได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในชุมชน เช่น ลักษณะการรับรู้ปัญหาของประชาชนในชุมชน ผู้นำหรือกลุ่มแกนนำในหมู่บ้าน และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจในชุมชน เป็นต้น สำหรับปัจจัยภายนอกซึ่งได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน นโยบายของรัฐ ข้าราชการและหน่วยงานของรัฐ สื่อมวลชนและนักวิชาการ เป็นต้น ล้วนมีอิทธิพลต่อการเสริมให้เกิดการยอมรับในการทำงานขององค์กรประชาชนในฝ่ายต่าง ๆ อาทิ หน่วยงานของรัฐ สาธารณะ และสมาชิกภายในชุมชนมากขึ้น

2. ขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกรภาคอีสาน จังหวัดมหาสารคาม

จากการวิจัยพบว่า ขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกรเกิดจากปัจจัยภายในของเกษตรกรเอง หมายถึง ตัวเกษตรกร ปัญหาพื้นฐาน ได้แก่ สภาพทั่วไป สภาพเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางสังคม วิถีชีวิต และวัฒนธรรมชุมชน นอกจากนี้ยังมีปัจจัยภายนอก เข้าไปเกี่ยวพัน ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน หน่วยงานหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ และกฎหมายนโยบายของรัฐบาล เป็นต้น

ภายในขบวนการเคลื่อนไหว มีการยอมรับต่อบทบาทของผู้นำ ความเชื่อถือศรัทธา การสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกัน การมีระเบียบวินัย การจัดแบ่งหน้าที่กัน มีข้อบังคับขององค์กร การเดินขบวนหรือเคลื่อนไหวแต่ละครั้ง จะจัดขบวนดังนี้ มีกองอำนวยการ ผู้บัญชาการเคลื่อนไหว โฆษกที่ขมขม ฝ่ายควบคุมเวที ฝ่ายวิชาการ ฝ่ายนันทนาการ หน่วยพยาบาล ฝ่ายพลาธิการ ฝ่ายรักษาความปลอดภัย และหน่วยการข่าว เป็นต้น

นายธีระพงษ์ พานทอง (2544) ที่ปรึกษาของสกอ.จังหวัดมหาสารคาม กล่าวว่า ขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกรมีมาแล้ว ตั้งแต่อดีต เช่น กบฏผู้มีบุญ สมาพันธ์ชาวนาชาวไร่ หรือ การเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เพื่อเรียกร้องกดดันให้รัฐบาลแก้ไขปัญหา โดยวิธีการที่แตกต่างกัน

จากการสัมภาษณ์นายบุญแสง พิมล (2544) ที่ปรึกษา สกอ. พบว่า การร่วมกลุ่มเคลื่อนไหวของ สกอ.ถ้าหากมีการชุมนุมยืดเยื้อ หลายวัน จะมีการสับเปลี่ยนกำลังหมุนเวียนกันไป ทั้งนี้เพื่อไม่ให้สมาชิกเกิดความเครียดและถูกกดดันจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวต่อไปได้

นายนเรศ ชุมบุญ (2544) เจ้าหน้าที่ ป่าไม้จังหวัดมหาสารคามให้ความเห็นว่า การเคลื่อนไหวของ สกอ. เพื่อให้แก้ปัญหาเรื่องป่าสงวน กับที่ดินทำกินของเกษตรกรไม่สามารถแก้ไขได้ ในระดับจังหวัด แต่ต้องแก้ไขโดยมติของคณะรัฐมนตรี มอบเขตป่าสงวนที่เสื่อมโทรมให้แก่ สำนักงานปฏิรูปที่ดิน จึงจะสามารถออกเอกสารสิทธิ์ สปก.4-01 ให้แก่ราษฎรได้

นายบุญเที่ยง สืบสุนทร (2544) เจ้าหน้าที่ปกครองจังหวัด กล่าวว่า การชุมนุมเดินขบวนเรียกร้องสิทธิ์ของ สกอ. แต่ละครั้ง สำนักงานจังหวัดและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้อำนวยความสะดวกให้แก่การชุมนุมทุกครั้ง ได้จัดหาน้ำดื่ม หีองน้ำห้องส้วม และจัดหน่วยพยาบาลและดูแลความปลอดภัย ถ้าการชุมนุมเป็นไปโดยสงบภายใต้กฎหมาย

จะเห็นได้ว่า การเคลื่อนไหวของ สกอ.แต่ละครั้งมีทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน รวมทั้งการจัดระบบแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ อย่างชัดเจนดังกล่าว

ส่วนประสิทธิ คุณรัตน์ และคณะ (2538:บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาในเรื่อง การศึกษาความขัดแย้งในทรัพยากรภาคอีสาน พบว่าสาเหตุที่นำไปสู่ความขัดแย้งที่สำคัญได้แก่ ประการที่สำคัญที่สุด คือ ปัญหาการบุกรุกของชาวบ้านเข้าไปในพื้นที่ (คิดเป็นร้อยละ 22.72)

ประการที่สอง คือ การที่ความขัดแย้งเกิดจากประชาชน ต้องการเข้าไป ใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติ (คิดเป็นร้อยละ 20.07)

ประการที่สาม คือ ความขัดแย้งในปัญหากฎหมาย (คิดเป็นร้อยละ 14.47)

ประการที่สี่ คือ ความขัดแย้งที่เกิดจากผลประโยชน์ขัดกัน (คิดเป็น ร้อยละ 13.85)

ประการที่ห้า คือ ปัญหาการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ (คิดเป็นร้อยละ 8.25)

ประการที่หก คือ ปัญหาของตัวเจ้าหน้าที่ (คิดเป็นร้อยละ 5.14)

ประการอื่น ๆ ได้แก่ ปัญหาความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน(คิดเป็นร้อยละ 4.84) ปัญหาผลภาวะเป็นพิษ(คิดเป็นร้อยละ 3.34) ปัญหาความไม่พึงพอใจเกี่ยวกับการจ่ายเงินชดเชย (คิดเป็นร้อยละ 2.2) นอกจากนั้นเป็นปัญหาเนื่องจากปัจจัยอื่น ๆ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการได้ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกรสมัชชาเกษตรกรภาคอีสานใน จังหวัดมหาสารคาม สรุปได้ดังต่อไปนี้

1. การจัดรูปองค์กร ถึงแม้จะมีรูปแบบคณะกรรมการในระดับกลุ่มปัญหาและระดับจังหวัดยังเป็นการรวมกันแบบหลวม ๆ ขาดการประชุมกันแบบต่อเนื่อง ควรมีการนัดประชุมและพบปะกับบ่อยครั้งขึ้นเมื่อคิดตามปัญหาที่ค้างคา ที่ได้นำเสนอไว้ต่อส่วนราชการ และกำหนดวิธีการและมาตรการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับข้อเรียกร้อง อีกประการหนึ่งเนื่องจากคณะกรรมการสมัชชาไม่มีค่าตอบแทนจึงทำให้เกิดปัญหาอุปสรรค ในการติดต่อประสานงานและค่าเดินทาง ค่าพาหนะ ผู้ที่เป็นกรรมการส่วนมากจะเป็นแบบ อาสาสมัครและมีความเดือดร้อนในประเด็นปัญหาต่างๆ และเป็นผู้ที่รักความเป็นธรรม ความ

ถูกต้อง ต้องการแก้ปัญหาต่าง ๆ ดังนั้นจึงสมควรจัดสรรงบประมาณเป็นค่าเบี้ยเลี้ยง เบี้ยประชุม ค่าพาหนะในการเดินทางมาประชุมในแต่ละครั้ง

2. งบประมาณในการดำเนินการขององค์กร ส่วนมากได้จากเงินบำรุงของสมาชิกในแต่ละปีคือ ปีละ 120 ต่อคน ดังนั้นจึงไม่พอเพียงกับการดำเนินการ เพราะในการเคลื่อนไหวเดินขบวนเพื่อเรียกร้องให้ภาคราชการ นำปัญหาไปแก้ไขในแต่ละครั้งต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมาก ถ้าการเรียกร้องยืดเยื้อยาวนานเป็นหลาย ๆ วัน งบประมาณในการดำเนินการก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้น สมัชชาเกษตรกรภาคอีสาน (สกอ.) จึงต้องจัดหางบประมาณหรือหาแหล่งเงินทุนสนับสนุนจากผู้มีจิตศรัทธา ประชาชนทั่วไป องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน บางครั้งจึงถูกโจมตีจากสื่อ เช่น หนังสือพิมพ์และข้าราชการบางคนว่าขบวนการเกษตรกร ได้รับเงินสนับสนุนจาก องค์กรพัฒนาเอกชนและต่างชาติ

ดังนั้นสมัชชาเกษตรกรภาคอีสาน (สกอ.) ควรจะแจ้งถึงที่มาที่ไปของงบประมาณต่าง ๆ อย่างโปร่งใส ต่อสื่อ ต่อสมาชิกและบุคคลทั่วไป

3. คณะกรรมการ ยังขาดเอกภาพบางคนเข้ามาเพื่อแสวงประโยชน์ย่อยกเด่นดังสร้างตัวเองขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง เช่น เพื่อสมัคร ส.จ. , ส.ส. ไม่ต่อสู้เพื่อแก้ไขปัญหายของเกษตรกรอย่างแท้จริง ใช้เกษตรกรเป็นฐานและเป็นพลังสำรองเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับส่วนราชการ ดังนั้นคณะกรรมการควรมีการตรวจสอบโดยสมาชิกต้องกล้าที่จะวิจารณ์และปลดกรรมการที่เข้ามาเพื่อแสวงประโยชน์ส่วนตัว ไม่ปกป้องหรือรักษาผลประโยชน์ของสมาชิกและขององค์กร แล้วคัดสรรคนอื่น ๆ ที่มีความรู้ความสามารถ มีความซื่อสัตย์สุจริตมีอุดมการณ์และแนวทางการทำงานเพื่อสมาชิกส่วนใหญ่ องค์กรจึงจะสามารถอยู่ต่อไปและมีพลังในการต่อรองกดดันต่อภาคราชการได้ ต้องมีเอกภาพและแนวทางเคลื่อนไหวที่ชัดเจนเพื่อมวลสมาชิก

4. สมาชิก ส่วนใหญ่ผู้ที่เป็นสมาชิกของ สกอ. เป็นกลุ่มที่มีปัญหาในการประกอบอาชีพการเกษตรและปัญหาอื่น ๆ ได้รับความเดือดร้อน เมื่อนำปัญหาไปร้องเรียนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ได้รับการแก้ไขจึงรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นองค์กร ดังนั้นการเจรจาต่อรองจึงไม่รู้เท่าทันกับภาคราชการเนื่องจากขาดความรู้ ความสามารถ ขาดข้อมูลข่าวสาร ความรู้ น้อยส่วนมากจบเพียง ป.4 จึงจำเป็นต้องมีที่ปรึกษาซึ่งก็เป็นปัญญาชน ได้แก่ ครู , ทนายความ, นักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น สมาชิกจึงต้องมีการพัฒนา เช่น การฝึกอบรม.การป้อนข้อมูลข่าวสาร การเคลื่อนไหวเดินขบวนบ่อยครั้ง เพราะการแสดงผลประสามติหรือเรียกร้องกดดัน

ภาครัฐในแต่ละครั้ง ทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้จากผู้ที่มาปราชญ์ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เป็นต้น

5. แกนนำองค์กร ซึ่งหมายถึงประธานหรือเลขาธิการ บางครั้งในการเคลื่อนไหวและการตัดสินใจต่อปัญหาบางอย่างยังขาดความรอบคอบ ไม่รอบด้าน ตัดสินใจนำเดี่ยว ไม่ปฏิบัติตามมติของกรรมการ สกอ. เป็นองค์กรที่ทำงานอย่างใกล้ชิดกับชาวบ้าน ทำให้ทราบถึงความเดือดร้อนและปัญหาพื้นฐาน จึงได้นำเสนอปัญหาของเกษตรกรและเนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ขาดความรู้ ดังที่กล่าวมาแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนจึงต้องเข้าไปเป็นที่ปรึกษาของขบวนการเกษตรกร เพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐ

ดังนั้นองค์กรพัฒนาเอกชนจะต้องปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานเป็นผู้ประสานมากขึ้น ใช้ความร่วมมือกันในการทำงาน ประสานทั้งภาครัฐและองค์กรอื่นไม่ให้ส่วนราชการมองการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ก่อวุ่นหรือเป็นผู้ชักจูงอยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวของขบวนการเกษตรกร ลดทอนการนำที่แข็งกร้าวเป็นการร่วมมือและประสานงาน ประสานประโยชน์ของกลุ่มและองค์กร

6. กฎหมายและระเบียบของรัฐ ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ของเกษตรกรนั้นต้องยอมรับว่าเกี่ยวข้องกับกฎหมายระเบียบหลายฉบับ เช่น ในเรื่องที่ดินทำกิน ต้องเกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงาน ได้แก่ กรมที่ดิน, กรมป่าไม้, และเอกสารสิทธิในที่ดินก็มีหลายรูปแบบ เช่น น.ส.3ก. โฉนด สปก. 4-01 เป็นต้น การที่มีกฎหมายเกี่ยวข้องกับหลายกระทรวงหลายกรม การแก้ไขปัญหาก็ล่าช้าและขาดความรับผิดชอบ

ดังนั้นควรมีการแก้ไขกฎหมายที่ล่าช้าและให้ความรับผิดชอบหรือการบริการของภาครัฐให้รวดเร็วเสร็จสิ้น ลดขั้นตอนการทำงานให้เกิดการบริการตามแนวใหม่ที่เรียกว่า “ธรรมรัฐ” หรือการบริหารงานแบบ และให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ต่อการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตขณะที่ระบบของรัฐเป็นปัญหาจึงทำให้เกิดข้อขัดแย้งได้และนำมาซึ่งความล้มเหลวในการเจรจาต่อรองล้มเหลวต่อการเคลื่อนไหวกดดัน และความน่าเชื่อถือต่อภาครัฐ ประชาชนทั่วไป สื่อมวลชน รวมทั้งสมาชิกขององค์กร

ดังนั้นแกนนำสูงสุดจึงต้องปฏิบัติตามความเห็นและมติกรรมการไม่ควรฝ่าฝืนมติหรือตัดสินใจลำพังเพียงคนเดียว

7. ภาคราชการ หมายถึง องค์กรของรัฐ กลไกของรัฐและตัวข้าราชการ ยังมีทัศนคติที่เป็นทางลบต่อขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกรมองว่าการเรียกร้องเคลื่อนไหวมีเบื้อง

หลัง มีการเมือง มีการจัดตั้งและถูกว่าจ้างมาก่อวิน สร้างความปั่นป่วน ไม่เป็นผู้เดือดร้อนจริง มีผู้สนับสนุนเพื่อโค่นล้มรัฐบาล จึงพยายามที่จะหาทางสกัดกั้น บ่อนเซาะทำลายองค์กรของ เกษตรกร พยายามปกปิดซ่อนเร้นบิดเบือนข้อมูลที่เป็นความเดือดร้อนจริงของเกษตรกร ชัด ขวางการเคลื่อนไหวเดินขบวนด้วยกลวิธีต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสงบ ไม่ให้มีความวุ่นวาย เพราะถ้าหากมีการชุมนุมประท้วงในจังหวัดใด ถือว่าเป็นความบกพร่องในการบริหารราชการ แผ่นดินของผู้ว่าการจังหวัดนั้น

ดังนั้นภาคราชการจึงต้องเปิดใจให้กว้าง トラบใดที่ขบวนการเคลื่อนไหว ของเกษตรกร ไม่ทำผิดกฎหมายและอยู่ภายใต้เงื่อนไขของรัฐธรรมนูญก็ควรจะให้ความสะดวก และนำปัญหาไปแก้ไข เท่าที่อำนาจหน้าที่ของตนเองที่พึงกระทำได้ การเคลื่อนไหวเดินขบวนเป็น เครื่องมือของระบอบประชาธิปไตย ในขณะที่เดียวกันองค์กรของเกษตรกรก็ต้องคำนึงถึงความ เดือดร้อนของคนอื่น การเคลื่อนไหวจะต้องไม่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติหน้าที่ของภาคราชการ หากไม่ทำผิดกฎหมายและละเมิดสิทธิส่วนบุคคล ควรจะให้มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องได้

8. องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ถูกกล่าวหาว่าอยู่เบื้องหลังของการเคลื่อนไหว ของขบวนการเกษตรกรและได้รับการช่วยเหลือในด้านเงินทุนจากต่างประเทศ ซึ่งข้อเท็จจริง นั้นองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นองค์กรที่ทำงานคล้ายมูลนิธิให้การช่วยเหลือคนที่ด้อยโอกาสโดย เฉพาะเกษตรกรซึ่งในภาคอีสานมีองค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กร แต่ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ สกอ.และกลุ่มเกษตรกรอื่น คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนอีสาน(กป.อพช.) ซึ่งได้ให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการให้ข้อมูลทางวิชาการ การเป็นที่ปรึกษา การเจรจาต่อรองรวมทั้งการออกแบบ ขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกร

ดังนั้นการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงต้องมีการประสานงานกับ หลายฝ่าย รวมทั้งภาคราชการและองค์กรประชาธิปไตยอื่น ๆ เพื่อเป็นพลังในการสนับสนุน การเคลื่อนไหวของเกษตรกร ต้องทำการประชาสัมพันธ์ต่อประชาชนและสื่อมวลชนให้เข้าใจ ข้อเท็จจริงและมองการเคลื่อนไหวของเกษตรกรเป็นการเรียกร้องความถูกต้องเป็นธรรมภายใต้ กฎหมายรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตย

9. การสื่อสาร แยกเป็น 2 แบบคือ การสื่อสารในองค์กรและการสื่อสารนอกองค์กร จากการเคลื่อนไหวของขบวนการเกษตรกรจะเห็นได้ว่าการสื่อสารมีบทบาทสำคัญมาก กล่าวคือยุคนี้เป็นยุคไร้พรมแดนโลกาภิวัตน์ การประชาสัมพันธ์และการทำความเข้าใจกับ สาธารณะและประชาชนทั่วไปจะมีความจำเป็น เพราะเท่าที่ผ่านมาองค์กรของเกษตรกรจะเสียเปรียบในด้านการสื่อสาร เมื่อเปรียบเทียบกับภาครัฐเพราะภาครัฐจะมีทั้งกฎหมาย เครื่องมือ

บุคลากร อำนาจรัฐอยู่ในมือ สามารถใช้สื่อเพื่อการโฆษณา บิดเบือนและโจมตีต่อองค์กร เกษตรกรได้มากกว่า ในขณะที่อีกฝ่ายจะมีเพียงการออกแถลงการณ์ให้ข่าวหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ เป็นต้น

ดังนั้นขบวนการเกษตรกรจะต้องมีการสื่อสาร การให้ข้อมูลที่ถูกต้องจับใจ ทันท่วงที เหตุการณ์ ตอบโต้ข่าวได้ ขณะเดียวกันภาครัฐและสื่ออื่น ๆ ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐจะต้องให้ความเป็นธรรมเสนอข่าวอย่างตรงไปตรงมา เป็นกลางไม่โน้มเอียงหรือโจมตีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ไม่ ชี้นำให้เกิดสถานการณ์ที่รุนแรง เกิดความไม่สงบขึ้นในบ้านเมืองได้

ข้อเสนอแนะ

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวของสมาชิกเกษตรกร (สกอ.) จังหวัดมหาสารคาม จึงสรุปเป็นข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

1. ขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกร โดยสมาชิกเกษตรกรภาคอีสาน หรือ สกอ. เป็นการรวมตัวของเกษตรกรที่ประสบปัญหาในการประกอบอาชีพเกษตรและการดำรงชีวิต ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตย เป็นการเรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐาน ขบวนการเคลื่อนไหวของ สกอ. จะต้องกระทำการด้วยความสงบ ไม่ทำผิดกฎหมาย ไม่ละเมิดและก่อความเดือดร้อนให้คนอื่น ไม่ใช้ความรุนแรง การเรียกร้องจะต้องอยู่บนความจริง สามารถนำไปปฏิบัติได้ ยึดถือผลประโยชน์ของสมาชิกเป็นหลัก ไม่ตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มการเมืองหรือกลุ่มบุคคลใดแกนนำจะต้องไม่แสวงหาผลประโยชน์หรือใช้มวลชนเป็นเครื่องมือเป็นฐานทางการเมือง ต้องมีความซื่อสัตย์และมีอุดมการณ์เพื่อเกษตรกร ในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชนจะต้องให้ความรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริงและให้คำปรึกษาเสนอแนะกิจกรรมการเคลื่อนไหวรวมทั้งประสานงานกับองค์กรอื่น ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

2. ภาครัฐจะต้องมองขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกรด้วยความเป็นธรรม ไม่ขัดขวางหรือปราบปราม ต้องอำนวยความสะดวกและดูแลความปลอดภัยที่การเคลื่อนไหวยังอยู่ในขอบเขตของกฎหมาย การแก้ไขปัญหาที่ต้องตั้งอยู่บนความถูกต้องและต้องแก้ไขกฎหมายที่ล้าหลัง ไม่เป็นธรรม ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ โดยตั้งอยู่บนผลประโยชน์ของประชาชน จะต้องไม่บิดเบือนข้อมูล ข้อเท็จจริง ต้องโปร่งใสเปิดเผย ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและชุมชนและจัดให้มีการทำประชาพิจารณ์ต่อโครงการของรัฐ

3. ควรปรับขบวนการเกษตรกรภาคอีสานให้เป็นที่พึ่งพิงของคนจนและเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้และแนวทางสร้างสรรค์ชีวิตใหม่ สังคมใหม่อย่างแท้จริงต้องมีการปรับ

เปลี่ยนแนวคิดและวิธีการใหม่ที่ตัวของผู้นำองค์กรเองและตัวเกษตรกรเอง ผู้นำต้องมีพื้นฐานการต่อสู้และมีขบวนการเสริมสร้างผู้นำให้เป็นเงื่อนไขและพอใจที่จะก่อให้เกิดองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งเพื่อที่จะรวมตัวต่อสู้กับวิกฤตการณ์ในยุคนี้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นปัจจัยนำไปสู่ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวต่อสู้และเป็นไปตามอย่างต่อเนื่องของการไหลของกระแสน้ำจึงจะนำไปสู่ความสำเร็จได้

4. การจัดรูปองค์กรต้องมีการจัดรูปองค์กรให้ทันสมัยและปรับเปลี่ยนได้ให้ทันกับสถานการณ์ ต้องมีนักวิชาการและผู้มีความรู้ความชำนาญเข้ามาให้คำแนะนำปรึกษาและพร้อมที่จะเก็บรวบรวมข้อมูลแสวงหาข้อมูลใหม่ ๆ ให้กับเกษตรกร การจัดวางองค์กรต้องเป็นประชาธิปไตยแบบ “รวมศูนย์” จัดวางอำนาจของผู้นำในแนวราบ เช่น กรณีสมัชชาคนจนจัดให้มีตัวแทนจากกลุ่มปัญหา 125 ปัญหาเรียกว่า “พ่อครัวใหญ่” เมื่อรวมกันตัดสินใจซึ่งจะทำให้องค์กรเข้มแข็งเพราะไม่มีใครรู้ปัญหาเกษตรกรเท่ากับตัวเกษตรกรเอง องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ครู หรือบุคคลอื่นไม่ควรเข้าไปชี้นำหรือบงการ เพราะว่าถ้าทำเช่นนั้นแล้วจะไม่เกิดประโยชน์ใด ๆ เพราะเกษตรกรไม่สามารถสลับโซ่ตรวนของระบบฟังกา ออกไปและองค์กรจะไม่เติบโตพัฒนา

5. การกำหนดแนวทางต้องยึดกฎหมายให้ได้ อุดมการณ์ขององค์กรชัดเจนมั่นคง มียุทธศาสตร์และยุทธวิธีที่ถูกต้องกับเหตุการณ์ทันสมัยจะนำไปสู่การพัฒนาองค์กรที่เข้มแข็ง การกุมข้อมูลคุณภาพของฝ่ายรัฐได้ สามารถพลิกแพลงการต่อสู้ของเกษตรกรให้แหลมคมยิ่งขึ้น โดยเฉพาะยุทธวิธี ต้องสามารถยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ ที่สามารถรู้เขารู้เราบรือยครั้งชนะรื้อยครั้งต้องรวมองค์กรเกษตรกรในภาคอีสานให้เป็นหนึ่งเดียวและมีเอกภาพประสานความคิดอุดมการณ์แนวทางการต่อสู้หลอมรวมกันให้ได้ มีทางนี้ทางเดียวเท่านั้นที่จะทำให้องค์กรเข้มแข็ง ถ้าสามารถพัฒนาเป็นพรรคการเมืองได้กำหนดแนวทางต่อสู้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ได้จึงจะเป็นหนทางรอดขององค์กรเกษตรกร พร้อมกันนั้นต้องพัฒนาอาชีพและสร้างเศรษฐกิจที่พอเพียงร่วมมือกันในระบบสหกรณ์ครบวงจรตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับภูมิภาคและสร้างเครือข่ายกับองค์กรอื่น ๆ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้นไปในระดับประเทศ

6. แนวโน้มของการเคลื่อนไหวในอนาคต จากการปรับเปลี่ยนบทบาทของรัฐบาล จะทำให้การประสานงานและประสานประโยชน์ระหว่างรัฐบาลกับกลุ่มเกษตรกรจะดียิ่งขึ้น ดังนั้น กลุ่มเกษตรกรก็จะไม่ใช่วิถีกดดันหรือการเดินขบวนประท้วงอีกต่อไปก็เป็นได้

7. ในการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน จะต้องใช้การประสานงานอย่างกลมกลืน ใช้ยุทธศาสตร์เชิงรุกเพื่อให้เกิดประโยชน์กับทุกฝ่าย ไม่ต้องให้กลุ่มเกษตรกรออกมาเรียกร้อง เดินขบวนเคลื่อนไหวกดดันรัฐบาลอีกต่อไป

8. ความสำเร็จของการเคลื่อนไหวของสมาชิกเกษตรกรภาคอีสานในจังหวัดมหาสารคาม พอสรุปได้ดังนี้

8.1 ปัญหาที่ได้รับการแก้ไขได้แก่ ปัญหาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม โดยทางราชการได้ทำการปักแนวเขตรังวัดเรียบร้อยแล้ว ไม่ให้มีการบุกรุกป่าอีกต่อไป ได้มีการพระราชทานธงพิทักษ์ป่าจากสมเด็จพระบรมราชินีนาถให้กับกลุ่มพิทักษ์ป่าโคกใหญ่

8.2 ปัญหาป่าคุณลำพัน ซึ่งได้มีกรณีบุกรุกป่าในปัจจุบัน ได้รับพระราชทานธงพิทักษ์ป่าจากสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และได้รับงบประมาณจากกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยได้จัดงบประมาณบูรณะเป็นสถานที่ท่องเที่ยว สามารถรักษาปูทูลกระหม่อมเอาไว้ได้

8.3 ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรที่เกิดจากโครงการของรัฐเข้ามาส่งเสริมแล้วไม่ประสบความสำเร็จ ได้แก่ โครงการมะม่วงหิมพานต์ โครงการวัวอีสานเขียว รัฐบาลได้แก้ไขโดยให้งบประมาณเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำมาฟื้นฟูชีวิตเกษตรกรสำหรับเงินกู้เดิมนั้น รัฐบาลลดดอกเบี้ยเป็นเวลา 10 ปี

นอกจากนี้ การรวมตัวเคลื่อนไหวของสมาชิกเกษตรกรภาคอีสานทำให้สมาชิกมีความรักสามัคคี จลาจลรู้เท่าทันสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นผู้มีเหตุผลและกล้าเรียกร้องสิทธิให้กับตนเอง ส่วนปัญหาที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขยังมีอีกมาก เช่น ปัญหาที่ดินทำกิน เอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน ราคาผลผลิตตกต่ำ ปัญหาหนี้สิน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แนวทางการเรียกร้องสิทธิตามระบอบประชาธิปไตยรวมตัวกันเคลื่อนไหวเรียกร้อง ยังเป็นแนวทางของสมาชิกเกษตรกรภาคอีสาน จังหวัดมหาสารคาม ทั้งนี้เพื่อให้รัฐบาลได้หันมาสนใจและแก้ไขปัญหาอีกต่อไป